

**Andrzej Choniawko**

**Źródła do dziejów bankowości po 1945 r. w zespołach akt Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej, administracji i wymiaru sprawiedliwości w Archiwum Państwowym w Poznaniu**

Źródła do dziejów bankowości w Wielkopolsce po 1945 r., poza zespołami archiwalnymi pochodzącymi z kancelarii samych banków, znajdują się w innych zespołach archiwalnych przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu. Problematyka bankowości, poszczególnych placówek bankowych, działalność istniejących w bankach organizacji społecznych i związkowych, dokumentacja techniczna wyposażenia banków, indywidualne sprawy pracowników banków, finansowe aspekty działalności organizacji i przedsiębiorstw gospodarczych, organów administracji państwowej i osób indywidualnych w różnych relacjach z instytucjami bankowymi są wyłącznym przedmiotem 377 jednostek archiwalnych przechowywanych w 51 zespołach archiwalnych. Źródła do dziejów bankowości występują także jako część składowa 86 jednostek archiwalnych w 28 zespołach archiwalnych w kontekście przedmiotowym lub podmiotowym. Odpowiednie zapisy indeksowe liczą 118 pozycji opisujących zawartość jednostek archiwalnych zespołów archiwalnych instancji wojewódzkiej i instancji powiatowych Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej oraz odpowiednich organów administracji państwowej.

Charakterystyczną cechą zachowanych materiałów dotyczących bankowości, niezależnie od tego, czy wypełniają one całe jednostki archiwalne, czy też stanowią tylko ich mniejszą lub większą część, jest wysoce dysproporcjonalne ich rozmieszczenie zarówno w aspekcie chronologicznym, jak i terytorialnym, z czym idzie w parze zróżnicowanie pod względem merytorycznym. Zasadniczo materiały te można podzielić pod względem przedmiotowym na dokumenty o charakterze teoretycznym, odsłaniające ideologiczno-polityczne przesłanki funkcjonowania banków w systemie ustrojowym Polski Ludowej, dokumenty informujące o zadaniach, strukturze organizacyjnej, obsadzie kadrowej i wynikach finansowych poszczególnych banków oraz akta dotyczące wyłącznie poszczególnych pracowników banków w Wielkopolsce.

W porównaniu z innymi dziedzinami życia społeczno-gospodarczego, akta dotyczące bankowości nawet w zespole *Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Poznaniu* odznaczają się jednak wyjątkową fragmentarycznością. Dość powiedzieć, że problematyka ta, z wyjątkiem indywidualnych spraw pracowników banków, nie jest wyłącznym przedmiotem żadnej jednostki archiwalnej w tym zespole. To marginalne

traktowanie problematyki bankowości można tłumaczyć faktem jednoznacznych rozstrzygnięć, jakie w odniesieniu do roli banków w systemie realnego socjalizmu zapadły już w 1945 r. Spośród działów gospodarki narodowej sektor bankowy znacjonalizowano w pierwszej kolejności. Banki prywatne i akcyjne towarzystwa kredytowe, z wyjątkiem Banku Handlowego i Banku Związku Spółek Zarobkowych, zostały postawione w stan likwidacji poprzez odmowę ich refinansowania i zablokowanie rachunków. W następstwie reorganizacji systemu bankowego, podjętej na przełomie lat 40. i 50. Oba wymienione banki zresztą też wkrótce znikły z mapy gospodarczej kraju.

Funkcjonowanie banków nie pociągało za sobą przez całe lata istotniejszych dyskusji nad ich charakterem ustrojowym. W porównaniu z innymi dziedzinami życia społeczno-gospodarczego kompetencje instancji wojewódzkiej PZPR w obsadzaniu kierowniczych stanowisk wojewódzkich oddziałów banków były ograniczone<sup>1</sup>. W odniesieniu do banków nie podejmowano też żadnych decyzji na szczeblu centralnym, wymagających znaczącego zaangażowania terenowych organów władz politycznych i administracyjnych. Wyjątkowy pod tym względem były tylko 1945 r., kiedy to wszczęto wiele spraw związanych z procedurami likwidacyjnymi i upadłościowymi banków działających w okresie międzywojennym, oraz lata 1949–1950, kiedy dokonano w Polsce reorganizacji systemu bankowego polegającej na daleko idącej centralizacji, a następnie banki wprzęgano w realizację zadań politycznych wynikających z tezy o zaostrzającej się walce klasowej.

Właśnie w tym okresie w Poznaniu odbyło się posiedzenie egzekutywy KW PZPR poświęcone sytuacji w bankowości<sup>2</sup>. Było to jedyne posiedzenie w całej historii PZPR dotyczące tej problematyki w tak szerokim zakresie. Jednak i wówczas zainteresowanie instancji PZPR działalnością banków, nie wspominając o organach władz administracyjnych, było niewspółmiernie małe w porównaniu z innymi dziedzinami życia gospodarczego. Problematyka bankowości była przemilczana bądź traktowana marginalnie w sprawozdaniach na wojewódzkie konferencje sprawozdawczo-wyborcze PZPR, a także podczas posiedzeń plenarnych KW PZPR w Poznaniu poświęconych problematyce gospodarczej w ogólności.

Wśród wytycznych i instrukcji Komitetu Centralnego PZPR dotyczących spraw gospodarczych, zachowanych w znacznej liczbie w zespole archiwalnym KW PZPR w

---

<sup>1</sup> W 1975 r. w związku z nowym podziałem administracyjnym dokonywano nominacji dyrektorów wojewódzkich oddziałów banków w Poznaniu. Propozycje personalne zgłaszało Ministerstwo Finansów, od Komitetu Wojewódzkiego PZPR w Poznaniu wymagano jedynie zgody na te kandydatury. Archiwum Państwowe w Poznaniu, Komitet Wojewódzki Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Poznaniu, sygn. 1230, s. 148.

<sup>2</sup> Tamże, sygn. 255; Protokół posiedzenia egzekutywy KW PZPR w Poznaniu z 12 IV 1950 r. wraz załącznikami.

Poznaniu, tylko dwa dokumenty odnoszą się do działalności banków. Pierwszy z 30 III 1949 r. traktujący o przekształceniach sieci Banku Rolnego w związku z reorganizacją systemu bankowego w Polsce, drugi z 31 X 1950 r. dotyczący zadań banków w związku z wymianą pieniędzy<sup>3</sup>.

Na tym tle największe znaczenie źródłowe mają materiały znajdujące się w zespole KW PZPR w Poznaniu, zawierające ideologiczno-polityczne przesłanki określające funkcjonowanie banków w Polsce Ludowej. Mimo relatywnie niewielkiej liczby występujących tu dokumentów mogą się one okazać niezwykle pomocne w rekonstrukcji ram ustrojowych determinujących działania banków w Polsce niemal do końca istnienia realnego socjalizmu.

Problemy bankowości były przedmiotem zainteresowania działającej w latach 1949–1950 sekcji bankowców komisji ekonomicznej KW PZPR. Z treści posiedzeń sekcji wyłaniają się wyraźnie polityczne kryteria, jakim podlegała działalność banków. Szczególną uwagę zwracano na sposób kredytowania przedsiębiorstw, obsadzanie stanowisk w bankach w związku z ich reorganizacją oraz rozbudowę komórek PZPR. W zakresie działalności kredytowej skupiano się na poczynaniach poznańskich oddziałów Banku Związku Spółek Zarobkowych, Państwowego Banku Rolnego i Banku Gospodarstwa Spółdzielczego. Najbardziej krytycznie oceniano Bank Związku Spółek Zarobkowych, „który finansuje praktycznie biorąc cały sektor prywatny i... za często stosuje zasady kapitalistycznego banku, troszcząc się o dochodowość akcji kredytowej”. Tymczasem „firma prywatna miała stać się kredytobiorcą, gdy jej działalność jest użyteczna i potrzebna gospodarce planowej państwa”. W przypadku Państwowego Banku Rolnego i Banku Gospodarstwa Spółdzielczego za wysoce niedostateczną uznano kontrolę nad przedsiębiorstwami kredytowanymi przez te banki. Przede wszystkim zalecano zwracać uwagę na obsadę kierowniczych stanowisk w wydziałach kredytowych i personalnych. Bardzo interesująco zarysowano kryteria, jakie powinny być stosowane przy ocenie pracowników banków, „aby uległ zmianie stosunek instytucji do pracownika... szczególnie tam, gdzie trwają wśród zespołu pracowniczego stare przesady – personelu bankowego”<sup>4</sup>. Z opinią tą korespondowały poglądy wyrażane na posiedzeniach sekcji skarbowej przy KW PZPR w Poznaniu. Zwracano tu uwagę, że na skutek zbyt pochopnego udzielania kredytów spółkom prywatnym na podstawie

---

<sup>3</sup> Tamże, sygn. 992; Instrukcje KC PZPR w sprawach ekonomicznych, ss. 22–23 i 85–86.

<sup>4</sup> W istocie od 1 III do 15 V 1949 r. obsadzono z inicjatywy sekcji czterech członków PZPR na stanowiskach dyrektorów lub zastępców i pięciu jako kierowników działów w bankach w Poznaniu. Poza tym w marcu 1949 r. dokonano zmian rad nadzorczych w większości banków ludowych, Tamże, sygn. 2625; Komisja Ekonomiczna KW PZPR, Sekcja Bankowców, s. 6–11.

niekontrolowanych przez banki bilansów spółki te poważnie zadłużyły się i mimo poważnych zadłużeń wobec banków i urzędów skarbowych ich istnienie jest sztucznie podtrzymywane.<sup>5</sup>

Uwagi natury politycznej zawierało sprawozdanie dotyczące sytuacji bankowości omawiane na posiedzeniu egzekutywy KW PZPR w dniu 12 IV 1950 r. Skądinąd abstrahowały one zupełnie od warstwy sprawozdania dotyczącej merytorycznej działalności banków, co mogło świadczyć o całkowitej niekompetencji osób odpowiedzialnych za jego treść. W istocie sprawozdanie było mechanicznym zlepkiem informacji dostarczonych przez poszczególne banki. Taki sposób sporządzania dokumentów dotyczących życia społeczno-gospodarczego, przedkładanych jako opracowania etatowego aparatu partyjnego na posiedzeniach różnych gremiów partyjnych, był stałą praktyką w działalności PZPR. Różna była tylko w odniesieniu do poszczególnych materiałów głębokość, z jaką były one zanurzane w przyrządzanym przez tenże aparat sosie ideologiczno-politycznym. W tym przypadku była ona niezwykle płytka. Autor końcowych uwag krytycznych, kierownik Wydziału Ekonomicznego KW PZPR, członek Komunistycznej Partii Polski, w okresie międzywojennym znany z sekciarsko-dogmatycznych poglądów, ograniczył się do stwierdzenia, że „(...) odcinek bankowości jest jeszcze słabo upolityczniony”. Przyczynę tego stanu rzeczy upatrywał w tym że „(...) kierownictwo i pracownicy Bankowości w największej mierze rekrutują się z elementu przedwojennych urzędników sanacyjnych”<sup>6</sup>, a z drugiej strony instancje i organizacje PZPR „(...) za mało zajmowały się zagadnieniem życia partyjnego na odcinku bankowym”. Charakterystyczne akcenty do politycznej oceny działalności banków wniosła dyskusja. Zwrócono w niej uwagę na przerosty etatów w Państwowym Banku Rolnym z jednej strony, z drugiej zaś strony na konieczność uzupełnienia kadr przez absolwentów 6-tygodniowych kursów dla kontrolerów spółdzielni produkcyjnych. Robotniczo-chłopskie pochodzenie uczestników tych kursów miało gwarantować ich ideologiczny związek z władzą ludową. Było to szczególnie ważne wobec bardzo słabego zorganizowania pracowników banków w szeregach PZPR. Wyjątkiem pod tym względem był oddział NBP, gdzie na 498 pracowników 109 należało do PZPR. W

---

<sup>5</sup> Tamże, Sekcja Skarbowa, s. 284.

<sup>6</sup> Faktycznie na 16 dyrektorów naczelnych i zastępców dyrektora naczelnego oddziałów banków mających swą siedzibę w Poznaniu tylko siedem osób należało do PZPR. Byli to II zastępca dyrektora naczelnego poznańskiego oddziału NBP należał do PZPR, dyrektor naczelny poznańskiego oddziału Banku Rolnego i jego II zastępca, zastępca dyrektora naczelnego poznańskiego oddziału Banku Komunalnego, zastępca dyrektora naczelnego poznańskiego oddziału Banku Rzemiosła i Handlu oraz dwaj zastępcy dyrektora naczelnego Powszechnej Kasy Oszczędności. Jak z tego wynika z sześciu dyrektorów naczelnych do PZPR należał zaledwie jeden. Tamże, sygn. 255; Protokół posiedzenia egzekutywy KW PZPR w dniu 12 IV 1950 r. wraz załącznikami.

przypadku pozostałych banków przynależność do PZPR wahała się od 6% w Banku Inwestycyjnym do 20% ogółu pracowników w przypadku Powszechnej Kasy Oszczędności. W przeciwieństwie do sprawozdania, Feliks Baranowski, I sekretarz KW PZPR w Poznaniu, w kategoriach sabotażu ocenił opóźnienia w dostarczeniu kredytu małorolnym i średniorolnym chłopom przed rozpoczęciem akcji siewnej. Wobec braku pieniędzy na zakup zniszczeniu uległo ziarno siewne przechowywane w magazynach powiatowych związków gminnych spółdzielni.

Pełny pogląd na stanowisko wojewódzkich władz PZPR wobec sytuacji w bankowości, z elementami oceny politycznej i merytorycznej, został zawarty w stosownej uchwale podjętej przez egzekutywę. Na wstępie uznano, że poszczególne banki mają „poważne osiągnięcia w swej działalności”. Pozytywnie oceniono przeprowadzoną w 2 połowie 1949 r. reorganizację banków, która „przebiegała sprawnie, nie powodując żadnych zaburzeń ani zahamowań w życiu gospodarczym...” i w jej wyniku „ustalono wyraźny podział działalności od kompetencji, wykluczając dublowanie pracy... usunięto przerosty w rozbudowanej sieci placówek... przystąpiono do lepszego wykorzystania sił fachowych, których jeszcze dotychczas brak jest odczuwany...” i wzmocniono dyscyplinę finansową jednostek gospodarczych”. W 13 punktach wymieniono „niedociągnięcia”, przede wszystkim niedostateczną liczebnie kadrę fachowców, aby zaspokoić „potrzebę obsady personalnej wszystkich placówek” Narodowego Banku Polskiego, a następnie słabo rozwinięte szkolenia zawodowe, „niedostateczne dostosowanie technicznego aparatu banków do aktualnych wymogów obiegu gotówkowego”, niedostateczny nadzór banków nad obrotem gotówkowym, „słaby nacisk banków na rozwój obrotu przelewowego”, brak bezpośredniej kontroli banków nad kredytowanymi przedsiębiorstwami, w tym obiegiem środków obrotowych w poszczególnych jednostkach gospodarczych, biurokratyczne i „nieklasowe” załatwianie wniosków przy udzielaniu kredytów, zwłaszcza w przypadku Banku Rzemiosła i Handlu, a także Banku Rolnego, z czym wiązało się nieprzestrzeganie zasady „pokrycia majątkowego” przy udzielaniu kredytu sektorowi prywatnemu, nadmierne kredytowanie sektora prywatnego ze szkodą dla sektora spółdzielczego oraz niedostateczną kontrolę terminowości spłat kredytów przez klientów indywidualnych. Wreszcie końcowy punkt tej części uchwały zwracał uwagę na słabą aktywność organizacji PZPR w sferze bankowości oraz niedostateczne wyszkolenie ideologiczne członków PZPR zatrudnionych w bankach.

Tak szczegółowy katalog niedociągnięć wobec czterech punktów, do których sprowadzała się pozytywna ocena sytuacji w bankowości, pozwalała domniemywać, że owe pochwały miały w sobie więcej rytuału, w myśl którego preparowano tego rodzaju

dokumenty, niż merytorycznej oceny rzeczywistości. Ów nieobcy żadnemu aparatowi biurokratycznemu urzędowy optymizm nie zdominował na szczęście realnej oceny różnych aspektów działalności banków. Nie znaczy to oczywiście, że dawała ona podstawy do znalezienia środków poprawy sytuacji. Tu ideologiczne pryncypia odbierały zdolność wszelkiego racjonalnego rozumowania i sprowadzały podjęte przez egzekutywę KW PZPR wnioski, których realizacja miała przynieść poprawę działalności banków, do zbioru sloganowych wezwań zaczynających się od słów-zakłęk: „rozwinąć”, „dopilnować”, „wzmóc”, „podjąć”, „doprowadzić”. Konkretne wnioski wskazywały na potrzebę wyłonienia komisji społecznej w celu przydzielania kredytów w Banku Rzemiosła i Handlu na wzór Banku Rolnego oraz zobowiązania do regularnych i ścisłych sprawozdań odnośnie do planu kasowego w bankach.

Panaceum na wszelkie dolegliwości miały być: rozbudowa szeregów PZPR w bankach, rozwinięcie szkolenia społeczno-politycznego pracowników i szkolenia ideologicznego wszystkich członków PZPR. Wnioski w tym duchu, powtarzane jak mantra, towarzyszyły niezmiennie wszystkim uchwałom gremiów partyjnych niemal do końca działalności PZPR i dowodziły, jak słabo rozwinięta była w jej szeregach świadomość ustrojowych przyczyn różnego rodzaju negatywnych zjawisk występujących w życiu społecznym. Niezwykle charakterystyczne było przejście do porządku dziennego nad faktem, iż tylko jeden z dyrektorów naczelnych poznańskich oddziałów banków, będących przedmiotem analizy, należał do PZPR. Świadczyć to mogło o swoistej autonomii tego sektora wobec regionalnych władz politycznych i zdecydowanie mocniejszej pozycji, jaką miały wobec niego odpowiednie władze centralne.

Z omówionym posiedzeniem egzekutywy korespondował przebieg narady „aktywu bankowego”, jaka odbyła się w listopadzie 1951 r. w Komitecie Wojewódzkim PZPR w Poznaniu. Była to jedyna tego rodzaju narada w województwie poznańskim zorganizowana przez tę instancję. Podstawę do dyskusji stanowił ponad 30-stronicowy referat „Rola banków w realizacji 6-letniego planu rozwoju gospodarczego i budowy podstaw socjalizmu w Polsce”, wygłoszony przez dyrektora oddziału wojewódzkiego NBP w Poznaniu, Bolesława Drogomireckiego. W referacie dominowała warstwa teoretyczna. Dokonano w nim krytyki założeń, jakie przyświecały działalności banków w okresie planu trzyletniego. Na tym tle w dość szczegółowy sposób zarysowano funkcje i mechanizmy, jakimi miały się kierować się banki w kolejnych latach. Referat utrzymany w konwencji tego rodzaju tekstów odczytywanych na wszelkiego rodzaju naradach i zebraniach w czasach stalinizmu, zaczynał się od cytatów Lenina. Warto je przytoczyć przynajmniej w części, gdyż stanowiły one

podstawę paradygmatu wyznaczającego politykę państwa w dziedzinie bankowości niemal do końca epoki realnego socjalizmu w Polsce. Otóż: „Wielkie banki są tym aparatem państwowym, jaki nam jest potrzebny dla urzeczywistnienia socjalizmu i który bierzemy gotowy z kapitalizmu, przy czym naszym zadaniem jest tu odciąć to, kapitalistycznie szpeci ten wspaniały aparat, zrobić z niego jeszcze większy, jeszcze demokratyczniejszy, jeszcze bardziej wszystko obejmujący”. Referat definiował kryteria, jakim powinna odpowiadać bankowość socjalistyczna. Miała ona pełnić funkcję ośrodka rozrachunkowego dla całej gospodarki narodowej, za pośrednictwem złotówki wykonywać codzienną kontrolę nad przebiegiem realizacji planów produkcji, obrotu towarowego, planów finansowych i planów akumulacji oraz wszechstronnie umacniać rozrachunek gospodarczy jako najpoważniejsze narzędzie walki o wykonywanie planów. Banki miały wyzbyć się „automatyzmu w udzielaniu kredytów”. Autor referatu definiował, jakie cechy miał mieć kredyt socjalistyczny: musiał być udzielany tylko na planowane cele i na określony termin, zabezpieczony i oprocentowany. Jak wynikało z referatu, dopiero w II kwartale 1951 r. usunięto ostatecznie panujący dotąd „automatyzm” w kredytowaniu przedsiębiorstw. Wiązało się to z umocnieniem pozycji banku centralnego (NBP) w systemie bankowym w Polsce. Nie jest moim celem dokonywanie w tym miejscu krytycznej analizy zaprezentowanych w referacie założeń „bankowości socjalistycznej”. Pozornie przytoczone wyżej kryteria działalności banków wydawały się racjonalne. Dla oceny realnych możliwości banków w stymulowania rozwoju gospodarczego w warunkach wykluczających konkurencję rynkową wystarczy jednak zauważyć, iż wśród szczegółowo definiowanych warunków udzielania kredytu przez banki znalazł się i taki: „Kredyty w żadnym wypadku nie mogą finansować tak strat nieplanowanych jak również planowanych, gdyż na ten cel przewidziane są dotacje z budżetu”. A zatem w świetle możliwości reanimowania z pieniędzy podatników źle wykorzystujących kredyty przedsiębiorstw żadna jednostka gospodarcza nie musiała się szczególnie obawiać jakichkolwiek restrykcji ze strony banków. Zresztą przy braku rynkowych kryteriów działalności gospodarczej pojęcia straty i zysku były na tyle arbitralne, że tym bardziej czyniły całą tę „socjalistyczną bankowość” ekonomiczną fikcją. Referat zawierał liczne przykłady posługiwania się fikcyjnymi wskaźnikami ilustrującymi działalność przedsiębiorstw w celu uzyskiwania nienależnych kredytów idące w parze z ogólnym bałaganem i opieszałością działów księgowości. Praktyki tego rodzaju uniemożliwiały wręcz pełnienie funkcji kontrolnych banków wobec przedsiębiorstw. Osobna część referatu została poświęcona krytycznej analizie skuteczności działania poznańskich oddziałów Banku Inwestycyjnego, Powszechnej Kasy Oszczędności, Banku Komunalnego i Banku Rolnego z

punktu widzenia głównych zadań, jakie miały do wypełnienia te instytucje. Oczywiście o poszukiwaniach źródeł wszelkich nieprawidłowości w rozwiązaniach ustrojowych, a nawet o sprzecznościach zachodzących między aktami normatywnymi regulującymi pracę banków i innych działów gospodarki narodowej, nie mogło być mowy. Źródeł niedociągnięć autor referatu upatrywał w niedostatecznej pracy politycznej, a zwłaszcza zaniedbywaniu szkolenia ideologicznego przez organizacje partyjne oraz organizacje związkowe działające przy oddziałach banków i poszczególnych placówkach. Problematyka pracy organizacji partyjnych dominowała w dyskusji oraz podsumowaniu zastępcy kierownika Wydziału Ekonomicznego KW PZPR w Poznaniu. Zgodnie z ówczesną manierą, dominował w nich nurt krytyczny. Paradoksalnie wartość poznawcza tego rodzaju wystąpień była dzięki temu zdecydowanie wyższa niż z czasów propagandy sukcesu. I tak kierownik działu kadr oddziału wojewódzkiego NBP negatywnie ocenił przygotowanie zawodowe absolwentów szkół bankowych w Szczyrku, Świdrze i Poznaniu, gdzie dokonywano naboru wg zasady: „nie matura, lecz chęć szczerą ...”, a przedstawiciel oddziału Banku Komunalnego w Poznaniu ujawnił, jak głęboka była niechęć 127 pracowników tej placówki, w tym bezpartyjnych na ogół przedstawicieli kadry kierowniczej, wobec 9 pracowników należących do PZPR. Nawet jeśli jego stwierdzenia były przesadzone, sytuacja ta mogła uchodzić za probierz atmosfery otaczającej organizację PZPR nie tylko w tym banku i nie tylko w bankowości w ogóle<sup>7</sup>.

O ile źródła milczą, w jakim zakresie wraz z przełomem październikowym w 1956 r. zmienił się klimat otaczający organizacje PZPR działające na terenie banków, o tyle dają one świadectwo krytycznej refleksji, jaka pojawiła się w najwyższych organach władzy na temat roli banków w planowanej centralnie gospodarce socjalistycznej.

Przewodniczący Państwowej Komisji Planowania Gospodarczego Stefan Jędrychowski, poruszając problemy handlu zagranicznego na zebraniu lektorów KC PZPR w dniu 13 I 1958 r., wspomniał, że bank emisyjny nie dysponuje poważniejszymi rezerwami walutowymi. Zapowiedział rozszerzenie zdecentralizowania systemu finansowania inwestycji. Banki miały otrzymywać pewien ogólny limit kredytu oraz początkowo pewien orientacyjny podział tych kredytów w układzie terytorialnym, działów gospodarki narodowej itd. Ostateczne przydziały kredytów miały jednak zależeć od efektywności poszczególnych

---

<sup>7</sup> Tamże, sygn. 2611; Protokół aktywu bankowego w KW PZPR w dniu 6 XI 1951 r., s. 147 i n.



inwestycji, terminowości spłaty kredytu itp. Miało to wymuszać „pewien rodzaj współzawodnictwa” między poszczególnymi przedsiębiorstwami-inwestorami<sup>8</sup>.

Od świadomości ujemnych następstw dla gospodarki braku jakichkolwiek elementów autentycznej konkurencyjności do ich wprowadzenia droga była jednak daleka i do końca wszechwładzy PZPR nie została przebyta. Rolę mechanizmów wymuszających efektywność gospodarowania pełniły zakłęcia przyjmujące formę uchwał podejmowanych na najwyższych szczeblach władzy. Im bliżej końca realnego socjalizmu, tym trafniej opisywały one gospodarczą rzeczywistość i tym wyraźniej unaoczniały bezsilność istniejącego systemu.

Przykładem tego były m.in. wnioski, jakimi kończyła się Informacja Oddziału Wojewódzkiego NBP w Poznaniu o gospodarce zapasami w 1975 r., skierowana do sekretarza KW PZPR w Poznaniu Bogdana Waligórskiego z 9 III 1976 r. Realizacja polityki racjonalnego gromadzenia, rozmieszczania i wykorzystania zapasów miała dokonywać się poprzez: koncentrację badań i kontroli na podmiotach gospodarczych charakteryzujących się wysokim stopniem zaangażowania środków nieuzasadnionych gospodarczo, zajmowania bardziej zdecydowanego stanowiska przy ustalaniu warunków kredytowania przedsiębiorstw prowadzących wadliwą gospodarkę zapasami, aktywne włączanie się w realizację uchwały Rady Ministrów w sprawie powszechnego wykorzystania rezerw w gospodarce narodowej, szczególnie w zakresie wykorzystania środków obrotowych. Ten ostatni cel miał być osiągnięty z jednej strony poprzez zapewnianie w granicach właściwych uprawnień środków niezbędnych do realizacji programów wykorzystania ujawnionych rezerw, a z drugiej poprzez stosowanie restrykcji kredytowych wobec jednostek niewykorzystujących efektywnie środków obrotowych<sup>9</sup>.

Spełnienie tego ostatniego warunku bez gruntownych zmian systemowych było oczywiście niemożliwe. Tymczasem na takie jeszcze przez długie lata się nie zanośli. Świadczyły o tym m.in. losy inicjatyw zmierzających do wprowadzenia w sektorze bankowym choćby namiastek wolnej konkurencji. Gdy w 1983 r. w kierowniczych gremiach PZPR toczyła się dyskusja nad programem antyinflacyjnym, o roli banków w ewentualnych planowanych przedsięwzięciach nie wspomniano nawet jednym słowem. Na mur obojętności spotykały się bezprecedensowe inicjatywy zmierzające do przełamania monopolistycznych funkcji banków w systemie socjalistycznej gospodarki planowej.

---

<sup>8</sup> Tamże, sygn. 568; Niepublikowane przemówienia członków kierownictwa centralnego PZPR (stenogram referatu wygłoszonego 13 I 1958 r. na zebraniu lektorów KC PZPR przez S. Jędrychowskiego).

<sup>9</sup> Tamże, sygn. 2653; Informacja Oddziału Wojewódzkiego NBP w Poznaniu o gospodarce zapasami w 1975 r. skierowana 9 III 1976 do sekretarza KW PZPR w Poznaniu, Bogdana Waligórskiego.

W teczce zawierającej korespondencję Wydziału Ekonomicznego KW PZPR znalazła się kopia pisma wojewody poznańskiego dra Mariana Króla do wiceprezesa Rady Ministrów PRL prof. dra Edwarda Kowalczyka popierające „gorąco” inicjatywę Wojewódzkiego Komitetu Stronnictwa Demokratycznego w Poznaniu dotyczącą powołania w Poznaniu Banku Kredytowego Spółka Akcyjna z 15 III 1982 r. Załącznik do tego pisma stanowił odpowiedni 8-stronicowy wniosek Komitetu Organizacyjnego i Komitetu Założycielskiego Banku Kredytowego Spółka Akcyjna, skierowany do E. Kowalczyka z 12 III 1982 r. Jego autorzy przypominali, że propozycja utworzenia banku zrodziła się z inicjatywy członków SD działających w Komisji ds. Reformy Gospodarczej. Formalnie została ogłoszona w czasie prac zespołu tej komisji przygotowującego projekt Uchwały nr 112 Rady Ministrów z 8 VI 1981 r. w sprawie rozwoju drobnej wytwórczości. Założenia organizacyjne banku przewidywały udział kapitału zagranicznego, głównie polonijnego. Zwrócono uwagę, że utworzenie banku w formie spółki akcyjnej dopuszcza obowiązujące ustawodawstwo. Głównym celem powołania banku miało być „stworzenie wraz z innymi jednostkami gospodarki narodowej instytucji, w której realizowane mogłyby być podstawowe założenia reformy gospodarczej – samodzielności, samorządności i samofinansowania oraz zapewnienie możliwości bezpośredniej ekonomicznych powiązań z zagranicznymi rynkami towarowymi i pieniężnymi”. Bank miał obsługiwać głównie zakłady i spółdzielnie rzemieślnicze działające na podstawie ustawy o wykonywaniu rzemiosła, handlu oraz wszelkie podmioty działające w obrębie sektora gospodarki narodowej zaliczane do drobnej wytwórczości. Czynności bankowe miały być wykonywane zarówno w walucie polskiej, jak i innych krajów Szybko i elastycznie uruchamiane kredyty, w tym kredyty walutowe, miały ożywić drobną wytwórczość szczególnie wyczuloną na sterowanie narzędziami ekonomicznymi, a nie biurokratyczno-administracyjnymi. Wśród licznych szczegółowych argumentów na rzecz powołania banku zwracało uwagę spostrzeżenie, że bank działałby na zasadzie całkowitej dobrowolności obu partnerów, wbrew dotychczasowej praktyce, nie stwarzającej klientowi możliwości wyboru banku<sup>10</sup>. Inicjatywa miała przyoblec się w realne kształty dopiero w III Rzeczypospolitej.

Dopiero u progu jej narodzin przedstawiciel najwyższych władz PZPR w osobie Władysława Baki, sekretarza KC PZPR ds. ekonomicznych, zdobył się na bezkompromisową, krytyczną analizę systemu gospodarczego PRL, poświęcając należne miejsce bezwolnej roli, jaką odgrywały w nim banki. Według autora przez całe lata uformowała się słaba

---

<sup>10</sup> Tamże, sygn. 2711, s. 30.

instytucjonalnie rola banku centralnego, który był „kasą zapasową” ministra finansów. Potężny deficyt budżetowy, którego istnieniu obłudnie zaprzeczano, był sztucznie wypełniany pieniądzem w planie kredytowym poprzez brak ograniczeń w tymże planie. Pozycję „niedobór” traktowano jako podstawę finansowania budżetu. W. Baka zauważył, że nadal istnieją dziesiątki dróg transferu pieniędzy z układu bankowego do układu budżetowego. Głównym instrumentem uzdrowienia tej sytuacji miało być jednoznaczne określanie przez sejm granic zadłużenia oraz monitorowanie stanu zadłużenia na bieżąco, a nie tylko na koniec roku. Odpowiadając na jedno z pytań dotyczących roli banków w ograniczaniu spirali inflacyjnej, W. Baka zauważył, że przy utrzymywaniu dotychczasowego systemu prawnego regulującego rolę banków w gospodarce, z gruntu mylne są wyobrażenia, jakoby banki mogły powstrzymać wypływ pieniądza na rynek<sup>11</sup>.

Nie ulega wątpliwości, że wygłoszone przez W. Bakę poglądy stanowiły ważką, choć oczywiście nie jedyną, ideową przesłankę sprzyjającą zakończeniu w Polsce kilkudziesięcioletniego eksperymentu przeprowadzanego pod hasłami socjalistycznej gospodarki planowej, w której pilnowanie, aby przypadkiem banki, a także inne podmioty gospodarcze, „nie dublowały” się, wyczerpywało całe pokłady energii rządzących.

\*\*\*

W odróżnieniu od dokumentów o charakterze teoretycznym, materiały informujące o zadaniach, strukturze organizacyjnej, obsadzie kadrowej i wynikach finansowych poszczególnych banków zachowane w zespole KW PZPR w Poznaniu, nie pozwalają na ciągłą i spójną rekonstrukcję tych aspektów działalności banków w okresie po 1945 r. Dla odpowiednich badań mogą one mieć niezwykle istotne znaczenie uzupełniające.

Wyjątkową wszechstronnością odznacza się wspomniane już wyżej sprawozdanie dotyczące sytuacji w bankowości, będące przedmiotem posiedzenia egzekutywy KW PZPR w dniu 12 IV 1950 r. Kilkunastostronicowy tekst zawierał wyszczególnienie składów władz, omówienie struktury organizacyjnej, składu socjalnego, politycznego oraz form i kierunków szkolenia pracowników, przedmiotu działalności i wynikających z niego zasad finansowania i kontroli wykorzystania kredytów oraz funduszy płac przez odpowiednie jednostki gospodarcze, znajdujących się na terenie województwa poznańskiego w jego ówczesnych granicach administracyjnych oddziałów 6 banków: Narodowego Banku Polskiego, Banku Inwestycyjnego (przekształconego 1 XI 1949 r. z Banku Gospodarstwa Krajowego), Banku

---

<sup>11</sup> Tamże, sygn. 571; Stenogram wystąpienia sekretarza KC PZPR Władysława Baki na spotkaniu z lektorami KC i KW PZPR 2 IX 1988 r.

Rolnego (utworzonego w połowie 1949 r. z Państwowego Banku Rolnego, Komunalnych Kas Oszczędności i Banku Gospodarstwa Spółdzielczego), Banku Komunalnego (powstałego w 1949 r. z połączenia Komunalnego Banku Kredytowego z Polskim Bankiem Komunalnym), Banku Rzemiosła i Handlu (utworzonego na początku 1949 r. z banku Związku Spółek Zarobkowych SA) oraz Powszechnej Kasy Oszczędności. W tym ostatnim przypadku przedmiotem sprawozdania było także omówienie bardzo skromnych skądinąd form działalności w odniesieniu do klientów indywidualnych<sup>12</sup>.

Protokoły i sprawozdania sekcji bankowców komisji ekonomicznej KW PZPR w Poznaniu z I i II kwartału 1949 r. zawierają istotne, choć dość fragmentaryczne, informacje na temat sieci banków w Wielkopolsce, przeprowadzanej w okresie I III – V 1949 r. reorganizacji systemu bankowości, ze szczególnym uwzględnieniem przesunięć personalnych banków ulegających likwidacji, tj.: Banku Gospodarstwa Spółdzielczego i Komunalnych Kas Oszczędności.

Cennych informacji dotyczących następstw reorganizacji banków w aspekcie ich sytuacji lokalowej w samym Poznaniu dostarcza *Protokół z obrad Międzybankowej Komisji Technicznej przy NBP Oddział w Poznaniu odbytych dnia 24 czerwca br. W lokalu NBP Oddział w Poznaniu przy Al. Marcinkowskiego 12*<sup>13</sup>. Protokoły posiedzeń sekcji zachowały się na ogół bez załączników. Trudno wszakże przecenić wartość tych, które się zachowały, znajdujemy tu bowiem ogólny schemat organizacyjny systemu bankowego w województwie poznańskim przed reorganizacją i po niej wraz z krótkim opisem zadań poszczególnych banków<sup>14</sup>, wykaz komunalnych kas oszczędności w województwie poznańskim wraz z liczbą pracowników i imienną obsadą dyrektorów i zastępców<sup>15</sup>, analizę współpracy banków ze spółdzielniami w województwie poznańskim<sup>16</sup> oraz sprawozdanie dotyczące bankowości w powiecie kościańskim<sup>17</sup>. Zwłaszcza ten ostatni dokument ma wyjątkowe znaczenie źródłowe, gdyż w odniesieniu do szczebla powiatowego pierwsze dokumenty tego rodzaju pojawiają się w zespołach instancji powiatowych PZPR dopiero w 1963 r.

Od listopada 1949 r. funkcje sekcji bankowców przejęła podkomisja ds. bankowości i skarbowości Komisji Ekonomicznej KW PZPR w Poznaniu. Problemy bankowości kwitowano w protokołach jej posiedzeń na ogół nie więcej niż jednym zdaniem.

---

<sup>12</sup> Tamże, sygn. 255; Protokół posiedzenia egzekutywy..., jw.

<sup>13</sup> Tamże, sygn. 2625; Komisja..., jw., s. 13.

<sup>14</sup> Tamże, sygn. 2625; Komisja..., jw., s. 26.

<sup>15</sup> Tamże, sygn. 2625; Komisja..., jw., s. 23.

<sup>16</sup> Tamże, sygn. 2625; Komisja..., jw., s. 19.

<sup>17</sup> Tamże, sygn. 2625; Komisja..., jw., s. 17.

Informacje dotyczące bankowości zawierają także okresowe (półroczne i miesięczne) sprawozdania z działalności Wydziału Ekonomicznego KW PZPR. Sprawozdania tego rodzaju były sporządzane tylko w latach 1949–1950. Zawarte w nich informacje na temat banków mają na ogół ogólnikowy charakter. Wysokim stopniem szczegółowości odznaczają się na tym tle dane dotyczące realizacji planów kredytów na tle ogólnej sytuacji w wybranych sektorach i przedsiębiorstwach<sup>18</sup>, udziału banków w realizacji państwowego planu inwestycyjnego<sup>19</sup>, stanu zorganizowania pracowników poszczególnych banków w PZPR i działalności organizacji partyjnych w bankach<sup>20</sup> oraz działalności Banku Komunalnego<sup>21</sup>. Z tego okresu pochodzi też sprawozdanie z realizacji uchwał III, IV, V plenum KC PZPR w sprawach kadrowych w sektorze bankowym. Poza szczegółowymi zestawieniami statystycznymi sprawozdanie zawiera przykłady konkretnych decyzji personalnych podejmowanych w imię zaostrożania „czujności klasowej” w polityce kadrowej<sup>22</sup>. Polityczne zaangażowanie pracowników banków inwestycyjnych w na początku lat 50., i to w odniesieniu do całego kraju, znalazło odzwierciedlenie we wspomnieniach R. Lewickiego<sup>23</sup>.

Po 1950 r. problematyka bankowości pojawia się w dokumentach zespołu akt KW PZPR w sposób incydentalny, podejmowano przy tym tylko określone jej aspekty. Tak działo się na posiedzeniu egzekutywy KW PZPR w Poznaniu w dniu 28 V 1952 r., kiedy to po raz drugi i ostatni problematyka ta stała się przedmiotem obrad owego gremium. Tym razem jednak dotyczyło to tylko jednego banku, tj. Wojewódzkiego Oddziału Banku Rolnego w Poznaniu. Przedłożone sprawozdanie może być bardzo ciekawym źródłem nie tylko dla dziejów tej placówki, ale w ogólności polityki rolnej i jej skuteczności w czasach stalinizmu. Do sprawozdania dołączono szczegółowe tabele statystyczne obrazujące strukturę udzielanych kredytów wg rodzajów produkcji rolnej, na którą miały być wykorzystane, struktury gospodarstw rolnych wg wielkości ich areałów oraz przychodowości. Sprawozdanie zawierało ogólne informacje na temat organizacji placówek Banku Rolnego w województwie poznańskim oraz ogólnych zasad i warunków udzielania kredytów. Zdominowane jednak zostało weryfikacją skuteczności realizacji jednego z głównych kierunków działalności Banku

---

<sup>18</sup> Tamże, sygn. 2638; Informacje ogólne Wydziału Ekonomicznego KW PZPR w Poznaniu, s. 299 i 316.

<sup>19</sup> Tamże, sygn. 2638; Informacje ogólne..., s. 140.

<sup>20</sup> Tamże, s. 170 i n.

<sup>21</sup> Tamże, s. 229–230, 271–272, 346–347.

<sup>22</sup> Tamże, s. 101 i n.; Sprawozdanie z realizacji uchwał III, IV, V plenum KC PZPR odnośnie kadr i pracy z nimi od III Plenum KC PZPR do dnia 1 IX 1950 r.

<sup>23</sup> Tamże, sygn. 3613; Lewicki Romuald: Działalność Związku Młodzieży Polskiej na terenie banków inwestycyjnych w Polsce.

Rolnego, jakim było „współdziałanie w podnoszeniu produkcji rolnej gospodarstw indywidualnych mało- i średniorolnych oraz ich obrony przed wyzyskiem ze strony spekulantów i bogaczy wiejskich drogą usprawnienia obsługi finansowej akcji państwowych jak np. akcja siewna, likwidacja odłogów, rozszerzającej się produkcji zwierzęcej i płodów rolnych, co stanowi konsekwentne wciąganie mało- i średniorolnych chłopów w gospodarkę planową”. Przeprowadzona analiza nie pozostawiała wątpliwości, że poczynania banku w tej dziedzinie są dalekie od doskonałości. Bardzo krytycznie oceniono działalność komisji kredytowych opiniujących składane przez rolników wnioski o przydział kredytu, i to od szczebla wojewódzkiego, gdzie notowano m.in. wielokrotną absencję przedstawiciela KW PZPR, po gminne komisje kredytowe powoływane przez odpowiednie instancje Związku Samopomocy Chłopskiej. Komisje kredytowe dokonywały przydziału kredytów bez ich jakiegokolwiek analizy, w wyniku czego trafiały one często „do rąk mniej potrzebujących chłopów, a niejednokrotnie do kułaków, podczas gdy faktycznie potrzebujący kredytu nie otrzymywali”. W gromadzie Batorowo, gmina Tarnowo Podgórne, Zarząd Gromadzki Związku Samopomocy Chłopskiej zaopiniował 30 wniosków na nawozy sztuczne, w tym 20 wniosków złożonych przez rolników posiadających gospodarstwa powyżej 20 ha. Podobnymi przykładami, wraz z nazwiskami konkretnych kredytobiorców, wypełniona była znaczna część sprawozdania. Brak kontroli powodował też przeznaczanie wypłacanych gotówką kredytów na inne cele, niż definiowano we wnioskach. Najczęściej zdarzało się to przy udzielaniu pożyczek na cele ogólnogospodarcze oraz na zakup prosiąt. Przeznaczano je na spłaty podatków, zakup odzieży itp. Równocześnie brak koordynacji w zakresie polityki kredytowej powodował, że wielu mało- i średniorolnych rolników brało kredyty na zakup nawozów ponad własne potrzeby, odstępując je następnie „kułakom”. Wszystko to było przejawem niedostrzegania „walki klasowej na wsi” przy finansowaniu indywidualnej gospodarki chłopskiej. Odpowiedzialnością za ten stan rzeczy obarczono instancje PZPR, podstawowe organizacje PZPR przy oddziałach powiatowych Banku Rolnego niedostatecznie współpracujące z aktywem powiatowych oddziałów Banku Rolnego, gminnymi zarządami ZSCh i prezydiami rad narodowych. W rezultacie nie zdołano „do reszty wyplenić zwłaszcza u starszych pracowników aparatu gminnych kas spółdzielczych kapitalistycznego pojęcia kredytu i nie potrafiiono zaszcześcić im dostatecznie metod bankowości socjalistycznej”. Sam oddział wojewódzki Banku Rolnego nie panował nad należytych doborem referentów i kontrolerów gminnych kas spółdzielczych w oddziałach powiatowych banku, przeprowadzał kontrolę ich pracy w zbyt powierzchowny sposób, mimo iż, jak wynikało z załączonej statystyki, wydziały kredytowe oddziałów powiatowych banku zostały „obsadzone kadrami o

zdrowym obliczu politycznym”. Dyskusja na posiedzeniu egzekutywy wpisywała się w treść sprawozdania. Przyjęte przez egzekutywę KW PZPR, nakładało? w związku z tym określone obowiązki przed Wydziałem Rolnym KW PZPR i instancjami powiatowymi PZPR. Miały one polegać na przeprowadzeniu szkoleń uświadamiających aktywowi PZPR zadania i rolę polityki kredytowej na wsi oraz przeanalizowaniu przez komitety powiatowe PZPR pracy powiatowych oddziałów Banku Rolnego z gminnymi kasami spółdzielczymi. Wydział Rolny KW PZPR miał wyznaczyć stałego delegata i jego zastępcę do wojewódzkiej komisji kredytowej przy Banku Rolnym. Do dokonywania systematycznych analiz i kontroli celowości zużywania kredytów państwowych i „klasowego rozdziału kredytów przeznaczonych dla małych i średniorolnych chłopów” zobowiązano odpowiednie komisje Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej, Oddział Wojewódzki Banku Rolnego i Wojewódzki Zarząd ZSCh. W końcu Oddział Wojewódzki Banku Rolnego miał opracować instrukcję dotyczącą pracy komisji kredytowych na szczeblu powiatu i gminy<sup>24</sup>. Niestety, tak jak w przypadku większości tego rodzaju uchwał w całej historii PZPR, nie sporządzono żadnego dokumentu pozwalającego ocenić przebieg jej realizacji.

Mimo fragmentaryczności treści w odniesieniu do funkcjonowania całego sektora bankowego w jego wszystkich aspektach walory źródłowe dokumentów dotyczących banków podnosiło zdecydowanie ujmowanie problemów ich działalności w kontekście różnych aspektów życia gospodarczego. Tym bardziej, że wypowiedzi i analizy sporządzone przez bankowców dla wojewódzkich władz PZPR miały wyjątkowo krytyczny charakter.

I tak na naradzie KW PZPR w Poznaniu poświęconej przewyższaniu skutków tzw. zimy stulecia 1962–1963 o odpowiednich działaniach informował dyrektor oddziału Banku Inwestycyjnego, Zenon Hefling. Bank Inwestycyjny przychodził z pomocą przedsiębiorstwom, które starały się nadrobić opóźnienia w produkcji. W tym celu został uruchomiony specjalny kredyt na pokrycie niedoborów i strat poniesionych w I kwartale br. Ponadto bank udzielał przedsiębiorstwom bonifikacji w odsetkach, ale tylko w odniesieniu do tej części kredytów, **które pozostawały niespłacone z powodu skutków ostrej zimy**. Mówca zapowiedział kontrolę, czy przyczyny niewykonywania planów produkcji tkwią rzeczywiście w ostrej zimie. Wśród poczynań niezbędnych do odrobienia zaległości wymienił organizację pracy, zwracając uwagę na „kolosalne zaniedbania” w tej dziedzinie, terminowe zaopatrzenie w materiał, transport pozwalający stosować metody uprzemysłowionego budownictwa,

---

<sup>24</sup> Tamże, sygn. 281; Protokół posiedzenia egzekutywy KW PZPR w dniu 28 V 1952 r.; Sprawozdanie z kredytowania drobnego rolnictwa przez aparat kredytowy Wojewódzkiego Oddziału Banku Rolnego w Poznaniu.

niestosowanie zunifikowanych elementów, koncentrowanie się na niewielkiej liczbie budów, z czym wiązało się przygotowywanie frontu robót na zimę. Jeśli do postulowanych przez tego bankowca działań dodać wezwanie, aby nadrabianie zaległości nie następowało kosztem godzin nadliczbowych, to uzyskamy w miarę wyczerpujący katalog działań, których pozostawanie w sferze pobożnych życzeń do końca istnienia realnego socjalizmu trudne byłoby do zakwestionowania nawet przez początkującego badacza historii Polski Ludowej<sup>25</sup>.

Wystarczyłoby, aby ów badacz zapoznał się z informacją Oddziału Wojewódzkiego Banku Inwestycyjnego w Poznaniu sporządzoną dla Wydziału Ekonomicznego KW PZPR w Poznaniu<sup>26</sup> bądź informacją Oddziału Wojewódzkiego NBP w Poznaniu przygotowaną na posiedzenie sekretariatu KW PZPR w Poznaniu, dotyczącą osiągania projektowanych zdolności produkcyjnych w przemyśle województwa poznańskiego w okresie od IV kwartału 1975 r. do I kwartału 1978 r., by uświadomił on sobie przy tym, jak dalece ów katalog był niepełny. Jak wynikało z tego ostatniego dokumentu, w przypadku ponad 40% inwestycji nie uzyskano zaplanowanej wartości produkcji w tym okresie, a powstałe z tego tytułu niedobory (ok. 600 mln zł) były wyższe niż nadwyżki produkcji, które uzyskano z inwestycji oddanych przed planowanym terminem. Spośród głównych przyczyn takiego stanu rzeczy wymieniono: niedobory zatrudnienia w stosunku do założeń inwestycyjnych, niepełne wyposażenie w maszyny i urządzenia w momencie przekazywania inwestycji do eksploatacji, przewlekły rozruch inwestycji związany z nieopanowaniem technologii, usuwaniem licznych usterek i niedoróbek inwestycyjnych, trudności w zaopatrzeniu w materiały i surowce wiążące się często z nie w pełni zabezpieczonymi umowami kooperacyjnymi, ograniczanie produkcji zaopatrzeniowo-inwestycyjnej, wreszcie trudności eksportowe do II obszaru płatniczego<sup>27</sup>.

Podobnie jak instancja wojewódzka PZPR, także instancje powiatowe PZPR tylko sporadycznie zajmowały się działalnością banków. W zespołach instancji powiatowych PZPR nie występują odrębne jednostki archiwalne dotyczące bankowości. Tylko niektóre instancje powiatowe PZPR uczyniły działalność banków przedmiotem swych posiedzeń. Wyłącznie tej problematyce poświęciły posiedzenia swych egzekutyw komitety powiatowe w Jarocinie<sup>28</sup>,

---

<sup>25</sup> Tamże, sygn. 2615; Stenogram z wojewódzkiej narady w KW PZPR w dniu 17 IV 1963 r.

<sup>26</sup> Znalazły się tu m. in. krytyczne uwagi dotyczące realizacji inwestycji zespołu elektrowni Pątnów–Adamów–Konin; Tamże, sygn. 2667. Informacje Wydziału Ekonomicznego KW PZPR w Poznaniu dotyczące inwestycji. Notatka informacyjna z przebiegu realizacji inwestycji priorytetowych w województwie poznańskim na dzień 31 XII 1966 r.

<sup>27</sup> Tamże, sygn. 2655. Informacja Oddziału Wojewódzkiego NBP w Poznaniu na posiedzenie sekretariatu KW PZPR w Poznaniu dotycząca osiągania projektowanych zdolności produkcyjnych w przemyśle województwa poznańskiego w okresie od IV kwartału 1975 r. do I kwartału 1978 r.

<sup>28</sup> Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Jarocinie, sygn. 81; Załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy w dniu 19 III 1965.



Kościanie<sup>29</sup>, Obornikach<sup>30</sup>, Szamotułach<sup>31</sup>, Środzie Wielkopolskiej<sup>32</sup>, Turku<sup>33</sup>, komitety miejskie w Kaliszu<sup>34</sup> i Pile<sup>35</sup> oraz komitet dzielnicowy Poznań-Stare Miasto<sup>36</sup>. Zajmowano się głównie działalnością oddziałów powiatowych NBP i Banku Rolnego, i to przede wszystkim w aspekcie czysto ekonomicznym. Tylko egzekutywa KP PZPR w Turku na posiedzeniu w dniu 1 IX 1967 r. omówiła działalność wszystkich banków na terenie powiatu. Podobnie postąpiły egzekutywy KM PZPR w Kaliszu na posiedzeniu w dniu 29 VIII 1968 r. i KD PZPR Poznań-Stare Miasto na posiedzeniu w dniu 24 IX 1965 r.; w dwóch ostatnich przypadkach skoncentrowano się na działalności organizacji PZPR w bankach.

\*\*\*

Spośród pozostałych zespołów akt przechowywanych w Archiwum Państwowym w Poznaniu wartością źródłową wyróżniają się zespoły instytucji kontroli państwowej. W zespole *Ministerstwo Kontroli Państwowej – Terenowe Grupy Kontroli w Poznaniu* znajduje się 46 jednostek archiwalnych zawierających protokoły i sprawozdania z kontroli zarówno oddziałów wojewódzkich różnych banków w Poznaniu, jak i ich placówek terenowych. Pochodzą one z lat 1950–1955, czyli całego okresu istnienia tej instytucji. Kontynuacją tych akt zarówno pod względem rzeczowym, jak i chronologicznym są 34 jednostki archiwalne w zespole *Delegatura Najwyższej Izby Kontroli w Poznaniu* pochodzące z lat 1957–1974. W odróżnieniu od okresu wcześniejszego, znajdujemy tu nie tylko protokoły i sprawozdania z kontroli poszczególnych banków, ale także analizy o charakterze przekrojowym. Delegatura Najwyższej Izby Kontroli często prowadziła kontrole określonej dziedziny życia społeczno-gospodarczego na danym terytorium uwzględniające równocześnie różne podmioty, w tym także banki. Podejmowano także jednoczesne kontrole działalności różnych instytucji bankowych pod określonym kątem (najczęściej kredytowania inwestycji, produkcji rolnej

---

<sup>29</sup> Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kościanie, sygn.: 75, 77 i 78; Załączniki do protokołów posiedzenia egzekutywy w dniach: 10 IX 1965, 28 X 1965, 27 I 1967 i 10 II 1967.

<sup>30</sup> Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Obornikach, sygn. 85; Załączniki do protokołu posiedzenia egzekutywy w dniu 10 VII 1974.

<sup>31</sup> Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Szamotułach, sygn.: 80, 94, 97; Załączniki do protokołów posiedzenia egzekutywy w dniach 3 V 1963, 27 I 1967 i 12 VII 1968.

<sup>32</sup> Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Środzie, sygn. 75; Załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy w dniu 16 VIII 1968.

<sup>33</sup> Komitet Powiatowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Turku, sygn.: 95, 114; Załączniki do protokołów posiedzenia egzekutywy w dniach 1 IX 1967 i 10 V 1972.

<sup>34</sup> Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Kaliszu, sygn. 83; Załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy w dniu 29 VIII 1969.

<sup>35</sup> Komitet Miejski Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej w Pile, sygn. 57; Załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy w dniu 17 I 1963.

<sup>36</sup> Komitet Dzielnicowy Polskiej Zjednoczonej Partii Robotniczej Poznań-Stare Miasto, sygn. 98; Załącznik do protokołu posiedzenia egzekutywy w dniu 24 IX 1965.

bądź pozyskiwania wkładów oszczędnościowych od ludności). Wysoki stopień szczegółowości materiałów kontrolnych zachowanych w obu zespołach nie szedł jednak w parze z systematycznością podejmowania kontroli określonych podmiotów. Podobna uwaga dotyczy protokołów kontroli Komunalnych Kas Oszczędności w Lwówku i Lesznie zachowanych wśród innych materiałów w dwóch jednostkach zespołu *Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu (1945–1950)*. Trudno byłoby z tego powodu wyłącznie na podstawie aktu tych zespołów napisać monografię jakiegokolwiek banku czy też dziejów bankowości w Wielkopolsce, ale z drugiej strony pominięcie ich w bazie źródłowej musiałyby w zasadniczy sposób dyskwalifikować naukową rzetelność tego rodzaju opracowań.

Równie niewybaczalne musiałyby być pominięcie we wszelkich badaniach monograficznych poszczególnych banków danych zawartych w zespole *Rejestr sądowy przedsiębiorstw*. W 88 jednostkach archiwalnych tego zespołu obejmujących okres po 1945 r. znajdujemy dokumenty niezbędne przy sądowej procedurze rejestrowania placówek bankowych, ich upadłości, likwidacji, przekształceń organizacyjnych, zmian podległości wobec jednostek nadrzędnych itp. Zdecydowanie najwięcej jednostek archiwalnych (42) odnosi się do banków ludowych i pokrewnych im instytucji w postaci spółdzielni oszczędnościowo-pożyczkowych, banków spółdzielczych i kas spółdzielczych. Dokumenty dotyczące banków ludowych występują na ogół w powiązaniu z tymi instytucjami bankowo-finansowymi. Wśród pozostałych banków liczebnością jednostek archiwalnych wyróżniają się komunalne kasy oszczędności (16), Bank Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu (6) oraz Bank Przemysłowców w Poznaniu (3).

Z materiałami, jakie zawiera *Rejestr sądowy przedsiębiorstw*, korespondują ściśle akta znajdujące się w kilku innych zespołach, zwłaszcza w 16 jednostkach archiwalnych różnych banków w zespole archiwalnym *Sąd Grodzki w Poznaniu 1945–1950*. Zawierają one pochodzące z 1945 r. wnioski różnych banków w Poznaniu i Banku Ludowego w Kórniku o przywrócenie własności nieruchomości. Z kolei w zespole *Sąd Powiatowy dla miasta Poznania w Poznaniu* znajdują się 3 jednostki archiwalne zawierające akta w sprawie upadłościowej nad majątkiem Banku Przemysłowców Spółki Akcyjnej w Poznaniu z lat 1956–1961, w zespole *Starostwo Powiatowe w Międzychodzie* tyleż jednostek archiwalnych dotyczących Komunalnej Kasy Oszczędności w Międzychodzie, w zespole *Starostwo Powiatowe w Środzie* dwie jednostki dotyczące Komunalnej Kasy Oszczędności w Środzie. W zespole *Starostwo Powiatowe w Poznaniu (1945–1950)* przedmiotem jednej jednostki są sprawy Komunalnego Banku Kredytowego z lat 1945–1946, po czym w zespole *Instytucje komunalne w Poznaniu* znajdujemy akta likwidacyjne tegoż banku z lat 1950–1951. Sprawa

wywłaszczenia nieruchomości Banku Ludowego w Dobrzycy na cele pocztowe w 1949 r. jest przedmiotem jednej z jednostek archiwalnych zespołu *Prokuratoria Generalna Oddział w Poznaniu*. W kontekście materiałów dotyczących innych zagadnień znajdujemy w zespole akt *Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu (1945–1950)* karty rejestracyjne 13 banków ludowych, Komunalnej Kasy Oszczędności w Ostrowie Wlkp. oraz informacje dotyczące spraw organizacyjnych oddziałów NBP, Banku Gospodarstwa Krajowego w Poznaniu a w zespole *Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu (1945–1950)* – dane o likwidacji Wielkopolskiego Banku Pożyczkowego. Materiały dotyczące spraw organizacyjnych Banku Ludowego w Poznaniu zawiera w szerszym kontekście jedna z jednostek archiwalnych *Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu*, a kwestii własnościowych Banku Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu jedna z jednostek archiwalnych *Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu (1950–1973)*.

Szczególnie duży udział wśród materiałów występujących w jednostkach archiwalnych w sposób kontekstowy mają akta dotyczące szkód, jakie poszczególne banki z Poznania poniosły w okresie II wojny światowej. W dziewięciu jednostkach archiwalnych zespołu *Zarząd Stołecznego miasta Poznania (1945–1950)* znajduje się 27 tego rodzaju spraw dotyczących ośmiu banków: Banku Ubezpieczeń Wzajemnych „VESTA”, Banku Przemysłowców, Banku Spółdzielczego Młodych Przemysłowców, Poznańskiego Banku Ziemiań, Spółdzielczego Banku Urzędniczego, Banku Ludowego, Banku Gospodarstwa Krajowego oraz Banku Kwilecki, Potocki i Spółka.

Istotne znaczenie uzupełniające dla odpowiednich prac badawczych nie tylko z dziejów bankowości, ale także życia społeczno-gospodarczego Wielkopolski, może mieć kilka jednostek archiwalnych przechowywanych w zespołach administracji państwowej szczebla wojewódzkiego i powiatowego. Trudno przecenić wartość źródłową jednostek zawierających: sprawozdania miesięczne oddziałów Narodowego Banku Polskiego w Kaliszu, Gorzowie, Poznaniu i Zielonej Górze w 1947 r.<sup>37</sup>, analizy banków w zakresie wykorzystania kredytów inwestycyjnych w 1950 r.<sup>38</sup> oraz sprawozdania Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Poznaniu o sytuacji ekonomicznej w latach 1945–1946<sup>39</sup>. Sprawozdanie z sytuacji kredytowej i bankowej z lat 1945–1946 zawiera ponadto jedna z jednostek archiwalnych zespołu akt *Izby Przemysłowo-Handlowej w Poznaniu*<sup>40</sup>. W ostatnim z wymienionych w kontekście innych materiałów występują także sprawozdania ze

---

<sup>37</sup> Tamże, Urząd Wojewódzki Poznański 1945–1950, sygn. 3857.

<sup>38</sup> Tamże, Urząd..., sygn. 3542.

<sup>39</sup> Tamże, Urząd..., sygn. 3516.

<sup>40</sup> Tamże, Izba Przemysłowo-Handlowa w Poznaniu, sygn. 477.

szczególnym uwzględnieniem zasad kredytowania oddziałów Banku Związku Spółek Zarobkowych w Poznaniu, Banku Rolnego, Banku Handlowego i Komunalnych Kas Oszczędności, w zespole *Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu (1945–1950)* – oddziału Banku Rolnego w Poznaniu, a w zespole *Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Poznaniu (1950–1973)* – oddziału Narodowego Banku Polskiego w Poznaniu, oddziału Banku Rolnego w Poznaniu oraz oddziału Banku Inwestycyjnego w Poznaniu.

Finansowe aspekty działalności organizacji i przedsiębiorstw gospodarczych oraz organów administracji państwowej w różnych relacjach z instytucjami bankowymi są wyłącznym przedmiotem jednostek archiwalnych przechowywanych w zespołach (kolejność według liczby jednostek archiwalnych podanych w nawiasach): *Wojewódzkie Zjednoczenie Przedsiębiorstw Gospodarki Komunalnej i Mieszkaniowej w Poznaniu (44)*, *Zjednoczenie Produkcji Elementów Wyposażenia Budownictwa „Metalplast” w Poznaniu (32)*, *Wojewódzka Spółdzielnia Mieszkaniowa w Poznaniu (23)*, *Wojewódzkie Przedsiębiorstwo Przemysłu Mięsnego (14)*, *Spółdzielcze Zrzeszenie Budowy Domów Jednorodzinnych „Osiedle Warszawskie” w Poznaniu (11)*, *Wojewódzkie Zjednoczenie Budownictwa Komunalnego w Poznaniu (6)*, *Zjednoczenie Zaplecza Technicznego Gospodarki Komunalnej, Zjednoczenie Produkcji i Montażu Obiektów Inwentarskich „Fermbud” w Poznaniu (6)*, *Regionalny Związek Spółdzielni Inwalidów (6)*, *Bazar Poznański. Spółka Akcyjna w Poznaniu (6)*, *Centrala Rolników Spółka Akcyjna w Poznaniu (5)*, *Dyrekcja Budownictwa Rolniczego w Poznaniu (4)*. Mniej niż cztery jednostki archiwalne zawierają tego rodzaju materiały w zespołach: *Zjednoczenie Budownictwa Wodnego i Melioracyjnego w Poznaniu*, *Spółka Akcyjna „H. Cegielski” w Poznaniu*, *Zjednoczenie Przemysłu Koncentratów Spożywczych w Poznaniu*, *Zjednoczenie Przemysłu Drzewnego Okręgu Zachodniego w Poznaniu*, *Biuro Studiów i Projektów Energetycznych „Energoprojekt” Oddział w Poznaniu*, *Wojewódzki Związek Spółdzielni Mleczarskich*, *Fabryka Samochodów Rolniczych „Polmo” w Poznaniu*, *Zjednoczenie Budownictwa Rolniczego w Poznaniu*, *Wojewódzka Spółdzielnia Mieszkaniowa w Poznaniu*, *Urząd Powiatowy w Szamotulach*, *Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Poznaniu*, *Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Śremie*, *Prezydium Powiatowej Rady Narodowej w Obornikach Wielkopolskich*, *Inspektorat Szkolny w Szamotulach a także Państwowe Gimnazjum i Liceum im. Bergera w Poznaniu*, *Towarzystwo Burs i Stypendiów – Oddział Wojewódzki w Poznaniu*, *Prywatne przedsiębiorstwa przemysłowe i usługowe w*

*Poznaniu*. Jakiego charakteru są to materiały, najlepiej ilustrują tytuły szczególnie interesujących jednostek w ostatnim zespole<sup>41</sup>.

Relacje indywidualnych klientów z instytucjami bankowymi, dotyczące różnego rodzaju rozliczeń finansowych z poszczególnymi bankami (głównie z Komunalnym Bankiem Kredytowym w Poznaniu), są zawarte w 10 jednostkach archiwalnych w zespołach akt *Sądu Okręgowego w Poznaniu*, *Sądu Grodzkiego w Poznaniu* i *Prokuraturii Generalnej w Poznaniu*.

W niektórych zespołach zachowały się materiały dotyczące działalności organizacji społecznych i związkowych istniejących w bankach. Zespół akt *Towarzystwo Burs i Stypendiów – Oddział Wojewódzki w Poznaniu* zawiera pięć jednostek archiwalnych z materiałami kół tej organizacji działającymi w oddziałach Banku Rzemiosła i Handlu, Banku Komunalnego, Banku Inwestycyjnego i Banku Rolnego w Poznaniu w latach 1950–1951. W zespole *Zarządu Okręgu Związku Zawodowego Pracowników Państwowych i Społecznych* znajdują się dwie jednostki archiwalne z aktami Związku Zawodowego Pracowników Bankowych, Kas Oszczędności i Ubezpieczeniowych z lat 1948–1949, w zespole *Prezydium Rady Narodowej miasta Poznania* po jednej jednostce z aktami Poznańskiego Koła Bankowców Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego przy Oddziale Wojewódzkim Narodowego Banku Polskiego i Międzyzakładowego Koła Ekonomistów Biur Projektów przy Narodowym Banku Polskim.

W kontekście innych materiałów w zespole akt *Komitetu Wojewódzkiego Polskiej Partii Robotniczej w Poznaniu* zachowały się akta Związku Zawodowego Pracowników Bankowych z lat 1947–1948, w zespole *Zarządu Dzielnicowego Związku Młodzieży Socjalistycznej Poznań-Stare Miasto* materiały koła Związku Młodzieży Socjalistycznej działającego w oddziale Powszechnej Kasy Oszczędności w Poznaniu a zespole *Wojewódzkiego Urzędu i Informacji i Propagandy w Poznaniu* akta Związku Zawodowego Pracowników Bankowych i Kas Oszczędnościowych w Poznaniu

Indywidualne sprawy pracowników banków są wyłącznym przedmiotem 46 jednostek archiwalnych przechowywanych w pięciu zespołach akt. Należą do nich *Komitet Wojewódzki PZPR w Poznaniu* (20 jednostek archiwalnych), *Sąd Okręgowy w Poznaniu* (16), *Sąd Okręgowy w Kaliszu* (4), *Komitet Miejski PZPR w Poznaniu* (2) i *Urząd Wojewódzki w Poznaniu (1945–1950)* (1). W zespołach KW i KM PZPR w Poznaniu przechowywane są

---

<sup>41</sup> Są to pochodzące z lat 1947–1949 umowy dzierżawcze między Bankiem Związku Spółek zarobkowych a Urzędem Morskim, Syndykatem Węglowym a Biurem Robót Budowlanych oraz korespondencja z Bankiem Polskim dotycząca długu Zachodnio-Pomorskiego Syndykatu Węglowego z lat 1947–1949.

akta spraw, jakie wytaczano pracownikom banków-członkom PZPR przez komisje kontroli partyjnej, a w zespołach Sądów Okręgowych w Poznaniu i Kaliszu akta w sprawach, w tym także sprawach rehabilitacyjnych prowadzonych przez sądy w związku z odstępstwem pracowników banków od narodowości polskiej w czasie okupacji niemieckiej. Przedmiotem odpowiedniej jednostki archiwalnej w zespole *Urzędu Wojewódzkiego w Poznaniu* jest sprawa przydziału mieszkania dla dyrektora Oddziału Banku Gospodarstwa Spółdzielczego w Poznaniu. Pełne akta orzecznicze komisji kontroli partyjnej zachowały się wyłącznie z lat 1949–1956<sup>42</sup>. Ich wszczęcie kończące się najczęściej zwolnieniem z pracy było następstwem ujawnienia niewłaściwej, wg ówczesnych kryteriów, przeszłości politycznej, „wrogiego stosunku do rzeczywistości” bądź naruszania norm obyczajowych przez poszczególne osoby. Żadna ze spraw prowadzonych przez te organa przeciw pracownikom banków nie dotyczyła malwersacji finansowych czy zachowań o charakterze korupcyjnym.

Odosobnione w swym charakterze są dwie jednostki archiwalne zawierające sprawozdania z wizytacji w archiwach zakładowych Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Śremie oraz Banku Ludowego w Buku, powiat Nowy Tomyśl, w zespole akt *Powiatowego Archiwum Państwowego w Poznaniu*; dwie jednostki archiwalne zawierające dokumentację techniczną projektu instalacji gazowej i wodociągowo-kanalizacyjnej w gmachu Oddziału Wojewódzkiego Narodowego Banku Polskiego w Poznaniu w zespole akt *Biura Projektowo-Badawczego Budownictwa Ogólnego „Miastoprojekt”* w Poznaniu; jedna jednostka archiwalna z projektem rozbudowy skarbcza Banku PKO w Śremie w zespole *Wojewódzkiego Biura Projektów w Poznaniu* oraz afisz<sup>43</sup> z drukiem ogłoszenia do ludności województwa poznańskiego i miasta stołecznego Poznania w związku z wprowadzeniem złotego Polskiego Banku Narodowego jako środka płatniczego z 17 II 1945 r. Niewiele mniejszą wartość ma afisz reklamowy Banku Spółdzielczego „Społem” zachowany w jednej z jednostek *Wojewódzkiego Urzędu i Informacji i Propagandy w Poznaniu*<sup>44</sup>.

Bardzo skromnie w omawianej części zasobu Archiwum Państwowego w Poznaniu reprezentowane są fotografie, których przedmiotem jest świat banków. Wśród wchodzących w jego skład kilkunastu tysięcy opracowanych fotografii tylko uroczystości otwarcia Klubu i 10-lecia Oddziału Narodowego Banku Polskiego w Pleszewie w dniu 24 XI 1962 r.,

---

<sup>42</sup> W odniesieniu do lat 1956–1989 zachował się komplet uchwał kończących postępowanie orzecznicze w danej sprawie.

<sup>43</sup> Tamże, Afisze i plakaty, sygn. 928.

<sup>44</sup> Wojewódzki Urząd i Informacji i Propagandy w Poznaniu, sygn. 100.

zachowane w zespole *Zarząd Okręgu Związku Zawodowego Pracowników Państwowych i Społecznych w Poznaniu*, doczekały się uwiecznienia w tej formie.